

УДК 347.633.342.726-053.2 (477+4/8)

О. Мельник,кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА УСИНОВЛЕНОЇ ДИТИНИ НА НАЛЕЖНЕ СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ

Важливим особистим немайновим правом дитини в разі усиновлення є право на виховання. Поняття виховання в даному випадку є ключовим та вимагає свого тлумачення. Особливо це актуально у зв'язку з легальним закріпленням у ст. 5 Сімейного кодексу (далі – СК) України пріоритету саме сімейного виховання. Однак, виходячи з положень вітчизняного законодавства, виникає потреба у виявленні правового наповнення поняття виховання, що має важливе значення для подальшого вдосконалення нормотворчості, а також для ефективного правозастосування у процесі усиновлення.

Правові проблеми усиновлення досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, які досить глибоко опрацювали загальні питання даного суспільно-правового явища. Серед вчених, що присвятили усиновленню свої наукові праці, можна назвати М.В. Антокольську, К.М. Глиняну, О.О. Грабовську, О.В. Губанову, Л.М. Зілковську, А.М. Левушкіна, А.М. Нечаєву, В.В. Рязанцева, Т.А. Стоянову, О.О. Татарінцеву, О.Е. Терещенко та багато інших. Сімейно-правова категорія виховання дітей потрапила в коло наукових пошуків таких вчених, як: Г.І. Абраменко, С.М. Белова, Н.М. Єршова, О. Ієвіня, О.І. Карпенко, М.С. Кокоріна, В.П. Мироненко, Л.А. Савченко та інших. Проте, незважаючи на високий науковий інтерес до окресленої проблематики, зараз залишається гостра необхідність розробки правового поняття належного сімейного виховання дитини задля максимізації

ефективності проведення усиновлення та встановлення його доцільності в кожному конкретному випадку.

Отже, метою даної статті є дослідження змісту особистого немайнового права усиновленої дитини на належне сімейне виховання, формулювання відповідної правової дефініції та визначення критерію доцільності усиновлення.

Поняття виховання активно використовується в сімейному законодавстві, однак не тлумачиться ним, що дає можливість науковцям спробувати сформулювати доктринальне визначення. На цьому шляху деякі вчені зайняли досить радикальну позицію, запевняючи, що визначення поняття права на виховання неможливе, тому що воно повинно бути наповнене неправовими категоріями або у зв'язку з тим, що не можна чітко окреслити межі даного права – воно тісно переплітається з іншими батьківськими правами (правом на спільне проживання, спілкування тощо) [1, с. 16]. Проте існують окремі розрізнені спроби виявлення сутності виховання у правовому вимірі. Так, поняття виховання тлумачиться як: 1) загальна назва для процесів впливу на дітей з боку батьків та інших членів сім'ї з метою досягнення бажаних результатів [2, с. 229]; 2) прищеплення дитині необхідних для життя в суспільстві якостей, навичок та умінь [3, с. 83–84]; 3) керівництва її духовним розвитком. Дещо ідеалізовано сутність виховання визначає С.М. Белова, вважаючи, що нею є можливість батьків своїми вчинками впливати на психологію дитини, її свідомість і вимагати

відповідної поведінки від неї з метою виростити дитину розумною і доброю людиною [4, с. 86]. Поняття виховання тісно пов'язане з поняттями розвитку, благополуччя дитини, піклування про неї. Добре ілюструє цей взаємозв'язок положення Цивільного уложення Німеччини, відповідно до якого батьківська турбота – це піклування про дітей та їх виховання, що є природнім правом батьків та їх найпершим обов'язком [5, с. 88]. Слід відмітити, що відповідно до національного та міжнародного законодавства дані поняття не можна ототожнювати. Так, виховання дитини та її розвиток є самостійними категоріями, що підтверджується їх окремим використанням у ст. 18 Конвенції про права дитини [6], а також у ст. 150 СК України. У свою чергу, відмежування понять благополуччя та розвиток дитини продемонстровано у ст. 17 Конвенції про права дитини.

Цікаво, що у спеціальній літературі виховання часто визначається за допомогою поняття керівництва. Цей термін досить активно використовується в Конвенції про права дитини, наприклад, у ст. 5 та ст. 14 зазначається, що батькам (та усиновлювачам) надається право управляти та керувати дитиною щодо здійснення її прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються, застосовуючи відповідні методи. Однак вважаємо, що поняття керівництва має досить обмежене значення, що не охоплює всі прояви виховання, а головне – *його мету*: наділення дитини необхідними ціннісними орієнтирами, навичками спілкування, життя в суспільстві, самостійного та відповідального прийняття рішень. На наш погляд, у цьому ракурсі більш корисним є поняття виховання, сформульоване у Рекомендації про виховання у дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру, і виховання у дусі поваги прав людини і основних свобод 1974 року, як увесь процес суспільного життя, за допомогою якого окремі особи і соціальні групи в рамках і для блага національного і міжнародного спів-

товариства свідомо вчать розвивати свої обдарування, здібності, схильності і знання [7]. Адаптуючи дане широке визначення виховання до його окремого різновиду – сімейного виховання – можна дійти висновку, що виховання відбувається протягом сімейного життя та спрямоване на індивідуальний та різнобічний розвиток особистості.

У зв'язку з даною тезою стає більш зрозумілим положення, закріплене у ст. 152 СК України, що передбачає право дитини не просто на виховання, а саме на *належне* виховання. Логічне тлумачення цього формулювання дає підстави стверджувати, що цілком можливим є здійснення неналежного виховання. Однак законодавець не провів межі між цим поняттями та не встановив критеріїв оцінки виховання. Якщо виходити з системного аналізу ст. 150 СК України, яка містить обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини, то можна виявити деякі *обов'язкові критерії належності виховання*: а) правильні ціннісні орієнтири (повага до прав і свобод інших людей, любов до своєї сім'ї, свого народу, своєї Батьківщини); б) забезпечення здобуття освіти; в) готування до самостійного життя; г) повага до дитини; г) відсутність фізичних покарань, а також покарань, що принижують людську гідність; д) відсутність будь-якого виду експлуатації. Як бачимо, наявність деяких окреслених меж – це, безумовно, позитивне правове явище, однак такі розрізнені нормативні вказівки не забезпечують ефективного забезпечення права дитини на належне сімейне виховання.

Можливість виховувати свою дитину особисто є одним з найбільш значимих прав кожного з батьків, оскільки воно дозволяє направити формування особистості неповнолітнього в бажаному напрямі; саме у вихованні проявляється духовна близькість батьків і дітей [8, с. 3]. Однак змістовне наповнення цього процесу відрізняється. Так, проведене спеціалістами дослідження показало, що батьки на перше місце

ставлять «охоронні» задачі, пов'язані зі здійсненням піклування про здоров'я дитини, її життя. Потім йдуть економічні задачі, які розуміються як зусилля батьків, спрямовані на забезпечення матеріального благополуччя дитини, потім – задачі, які передбачають формування у дитини уявлень про норму і про те, що є відхиленням від норми. Задачі, пов'язані з духовно-моральним розвитком особистості, опиняються на останньому місці у списку пріоритетів [9, с. 138]. Такі висновки знову ж таки актуалізують роль права у процесі виховання дітей.

Праву дитини жити і виховуватися у сім'ї кореспондує не лише обов'язок батьків із забезпечення необхідних умов життя і виховання, але й обов'язок держави забезпечувати умови для реалізації цього права і контролювати виконання своїх обов'язків батьками й особами, що їх замінюють [10, с. 11]. Держава, не будучи учасником сімейних правовідносин, пов'язаних із вихованням дітей, виступає в якості гаранта забезпечення прав дитини [11, с. 14]. Відповідно до Конвенції про права дитини 1989 року дитина повинна бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві і вихована у дусі ідеалів, проголошених у Статуті ООН, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності. При цьому виховання і освіта дитини здійснюється батьками. Держава не може втручатися у виховання дитини, засноване на певному релігійному світогляді батьків, за винятком випадків, коли спонукання до релігійних дій погрожує життю чи здоров'ю дитини, порушує його законні права.

О.І. Карпенко, досліджуючи право на виховання дітей, висловлює думку про те, що дитину слід розглядати як суб'єкт права на виховання, тоді як традиційно її вважають об'єктом [12, с. 10]. Вважаємо, що це слушна думка, оскільки сімейне виховання є активним та багатостороннім процесом. Визначення виховання лише в односторонньому порядку суттєво

обмежить розуміння даного явища та його правове регулювання. Однак слід усвідомлювати, що позиціонування відносин із виховання як повноцінних правовідносин має свої наслідки. Так, актуальним стає питання щодо відповідних обов'язків дитини. У науковій літературі неодноразово пропонується закріпити в законі обов'язок дітей поважати батьків, дотримуватися їх вимог у сфері сімейного виховання, а також право батьків застосовувати заходи виховного характеру до недисциплінованих дітей [13, с. 19]. Позиції науковців з цього приводу можна розподілити на два напрями:

– *традиційний*. Його сутність добре ілюструється думкою І.Г. Король, яка вважає, що особисті немайнові обов'язки дитини, в першу чергу, носять моральний характер та існують поза дією права, тому встановити і застосувати санкції за їх невиконання навряд чи можливо. А їх закріплення у сімейному законодавстві носило б скоріше декларативний, аніж реальний характер [14, с. 15]. Цю думку підтримує С.А. Сорокін, запевняючи, що слід виключити із законодавства, що пов'язане з правами дітей, положення декларативного характеру, які не мають реального значення для охорони прав дитини у сім'ї [11, с. 15]. Цієї позиції також дотримується Н.О. Темнікова, вважаючи дітей до досягнення ними повноліття носіями моральних, соціальних обов'язків по виконанню вимог батьків, що не носять юридичного характеру [3, с. 85];

– *прогресивний*. Наприклад, О.О. Тарінцева визначає виховання як процес, який передбачає не лише здійснення певних дій батьками, але й певну реакцію з боку дітей [15, с. 1149]. Як відмічає М.В. Антокольська, праву батьків на виховання дітей протистоїть обов'язок дітей «зазнавати виховання» [16, с. 278]. Н.Є. Борисова зазначає, що ігноруючи питання про обов'язки неповнолітніх, ми привчаємо їх до утриманства та інфантильності [17, с. 20], проте слід відмітити, що в такій постановці питання фігурує

лише майнова сторона. А.О. Єлісеєва вважає, що доцільно закріпити, хоча б декларативно, обов'язок дітей шанувати і поважати своїх батьків, підкорятися їх розумним вимогам, а також право батьків контролювати поведінку своїх дітей, керувати ними [18, с. 8].

В аспекті піднятого питання цікаво відмітити, що в Німеччині нормативно закріплено обов'язок дитини надавати допомогу та виказувати повагу батькам. Протягом часу, коли дитина проживає разом з батьками, виховується батьками чи отримує від них утримання, вона зобов'язується посильним способом і у відповідності з її суспільним положенням допомагати батькам у домашньому господарстві та в їхніх справах [5, с. 87]. Продовжуючи цю думку, А.О. Єлісеєва вважає, що необхідно здійснювати заходи, спрямовані на підвищення авторитету батьківства в суспільстві і батьків – у сім'ї. Одним із шляхів досягнення цієї мети є створення батьків із «слуг» дітей у їх наставників і вихователів, що необхідно в рівній мірі як в інтересах батьків для підвищення їх авторитету в очах дітей, так і в інтересах самих дітей [18, с. 9]. Ми відносимо себе до прибічників прогресивної концепції розуміння особистих немайнових обов'язків дітей та вважаємо за необхідне задекларувати в сімейному законодавстві паритет прав та обов'язків батьків, що, на нашу думку, сприятиме їхньому ефективному забезпеченню.

Як вірно відмічають О. Ієвіня [19, с. 46] та Л. Хомич, однією з негативних тенденцій сучасності є нехтування процесом виховання в сім'ї, надання переваги матеріальному забезпеченню життєдіяльності дитини тоді, коли основним ціннісним орієнтиром у виховній діяльності батьків має бути особистість дитини, її людський потенціал – духовно-моральний, інтелектуально-творчий, фізичний, естетичний [20, с. 29]. Саме тому, на наш погляд, право як провідний регулятор суспільних відносин не може залишатися осторонь даних важливих суспільних

процесів та має містити чітко сформувану законодавчу позицію стосовно спрямування виховання дітей. Таким чином, вважаємо за необхідне ввести у сімейне законодавство норми-принципи та норми-дефініції, що більш конкретизували б поняття належного сімейного виховання. У цьому аспекті цікавою є пропозиція В. Мироненко, що вважає за доцільне проведення систематизації законодавства з питань відповідальності батьків в законі «Про юридичну відповідальність батьків за неналежне виховання дітей», в якому, окрім іншого, пропонує визначити механізм притягнення батьків до відповідальності за порушення права дитини на належне сімейне виховання [21, с. 6]. Аналіз сімейного законодавства дає підстави визначити способи участі у вихованні, серед яких у ч. 2 ст. 159 СК України законодавець перераховує: періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця проживання батьків тощо. Водночас на можливість здійснення належного виховання впливає цілий ряд об'єктивних та суб'єктивних факторів, наприклад, рід занять батьків, режим їхньої роботи, матеріальний та сімейний стан тощо, і жодна з цих обставин не є пріоритетною [22, с. 83]. Ці фактори набувають важливого юридичного значення під час усиновлення, адже вони оцінюються в комплексі для визначення доцільності усиновлення конкретними особами конкретної дитини.

Висновки. Таким чином, на основі усього сказаного, вважаємо, що *належне сімейне виховання* – це процес формування особистості дитини під впливом сімейного оточення, що забезпечує всебічний розвиток дитини, формування системи життєвих цінностей, які відповідають ідеалам права та суспільній моралі. *Право дитини на належне сімейне виховання* – це закріплене в законодавстві особисте немайнове право дитини, що передбачає можливість вільно та всебічно формувати свою особистість у сімейному оточенні, здобувати життєві орієнтири

у відповідності до загальнолюдських цінностей, норм права та суспільної моралі.

Дитина є пасивним суб'єктом процесу виховання, що обумовлює необхідність закріплення за нею не лише права на належне сімейне виховання, але й обов'язку щодо його одержання. При цьому доцільність усиновлення фактично можна визначити як міру потенційної сукупної можливості особи (усиновлювача) забезпечити належне виховання конкретної дитини.

Ключові слова: усиновлення, особисте немайнове право дитини, виховання, належне виховання, право дитини на виховання, доцільність усиновлення.

У статті досліджується зміст особистого немайнового права дитини на належне сімейне виховання. При цьому акцент робиться на особливостях здійснення даного права під час усиновлення. Зроблено висновки щодо необхідності законодавчого закріплення паритету особистих немайнових прав та обов'язків батьків (усиновлювачів) та дітей у процесі виховання. Визначено право дитини на належне сімейне виховання як закріплене у законодавстві особисте немайнове право дитини, що передбачає можливість вільно та всебічно формувати свою особистість у сімейному оточенні, здобувати життєві орієнтири у відповідності до загальнолюдських цінностей, норм права та суспільної моралі.

В статье исследуется содержание личного неимущественного права ребенка на надлежащее семейное воспитание. При этом акцент сделан на особенностях осуществления данного права в процессе усыновления. Сделаны выводы о необходимости законодательного закрепления паритета прав и обязанностей родителей (усыновителей) и детей в процессе воспитания. Определено право ребенка на надлежащее семей-

ное воспитание как закрепленное в законодательстве личное неимущественное право ребенка, которое предусматривает возможность свободно и всесторонне формировать свою личность в семейном окружении, получать жизненные ориентиры в соответствии с общечеловеческими ценностями, нормами права и общественной морали.

The article examines the content of the moral right of the child to proper family education. The emphasis is placed on features of implementation of this law in the adoption process. Conclusions are made about the need for legislative recognition of parity of rights and duties of parents (adoptive parents) and children in the process of education. Determined the child's right to adequate family education as enshrined in the laws of the moral right of the child, which provides the opportunity to freely and comprehensively shape their personalities in a family environment, to gain guidance in life in accordance with universal values, the law and public morality.

Література

1. Савченко Л.А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право та міжнародне приватне право» / Л.А. Савченко. – К., 1997. – 27 с.
2. Маринушкина В.А. Семейное воспитание / В.А. Маринушкина // Дни студенческой науки МЭСИ. Весна – 2013: материалы конференции – М., 2013. – С. 229–230.
3. Темникова Н.А. Понятие и классификация семейных личных неимущественных прав ребенка / Н.А. Темникова // Вестник Омского ун-та. Серия «Право». – 2010. – № 2 (23). – С. 82–89.
4. Белова С.Н. К вопросу о праве родителей воспитывать ребенка / С.Н. Белова // Пробелы в российском законодательстве. – 2011. – № 2. – С. 86–88.
5. Нечаева А.М. Защита личных прав несовершеннолетнего гражданина в семей-

- но-правової сфері по Гражданському уло-
женню Германії / А.М. Нечаєва // *Госу-
дарство и право*. – 2011. – № 3. – С. 86–94.
6. Конвенція про права дитини від
20.11.1989 року // *Зібрання чинних між-
народних договорів України*. – 1990. –
№ 1. – Ст. 205.
7. Рекомендація про виховання у душі
міжнародного взаєморозуміння, співро-
бітництва і миру, і виховання у душі по-
ваги прав людини і основних свобод від
19.11.1974 року // [Електронний ре-
сурс]. – Режим доступу : [http://zakon4.
rada.gov.ua/laws/show/995_863](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_863)
8. Чичерова Л.Е. Семейно-правовая
ответственность в семейном праве /
Л.Е. Чичерова // Семейное и жилищное
право. – 2005. – № 1. – С. 2–5.
9. Хачатрян Л.А. Состояние воспи-
тательного потенциала современной
российской семьи / Л.А. Хачатрян,
Н.С. Кабанова // *Вестник Пермского ун-
та*. – 2013. – Вып. 1 (13). – С. 131–141.
10. Терещенко Е.Э. Усыновление как
одна из форм реализации права ребенка
жить и воспитываться в семье : автореф.
дис. ... на соискание науч. степени канд.
юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское
право; предпринимательское право; семей-
ное право; международное частное пра-
во» / Е.Э. Терещенко. – М., 2003. – 20 с.
11. Сорокин С.А. Права детей в семье
по семейному законодательству Рос-
сийской Федерации и Конвенции «О правах
ребенка» : автореф. дис. ... на соискание
науч. степени канд. юрид. наук : спец.
12.00.03 «Гражданское право; семейное
право; гражданский процесс; международ-
ное частное право» / С.А. Сорокин. – М.,
2000. – 26 с.
12. Карпенко О.І. Правові засади утри-
мання та виховання дітей-сиріт і дітей,
позбавлених батьківського піклування :
автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ.
канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивіль-
не право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право» / О.І. Кар-
пенко. – Х., 2002. – 20 с.
13. Ершова Н.М. Правовые вопросы
воспитания детей в семье / Н.М. Ершо-
ва. – М. : Наука, 1971. – 103 с.
14. Король И.Г. Личные неимуществен-
ные права ребенка : автореф. дис. ... на
соискание науч. степ. канд. юрид. наук :
спец. 12.00.03 «Гражданское право; пред-
принимательское право; семейное право;
международное частное право» / И.Г. Ко-
роль. – М., 2008. – 26 с.
15. Татаринцева Е.А. Правовое регули-
рование вопросов подготовки ребенка к усы-
новлению: опыт Англии / Е.А. Татаринце-
ва // *Актуальные проблемы российского
права*. – 2013. – № 9 (34). – С. 1148–1153.
16. Антокольская М.В. Семейное право :
[учебник] / М.В. Антокольская. – 3-е изд.
перераб, доп. – М. : Норма, 2010. – 432 с.
17. Борисова Н.Е. Конституционные
основы правового положения несовершенно-
летних в Российской Федерации : про-
блемы теории и практики : автореф. дис.
... на соискание науч. степени докт. юрид.
наук : спец. 12.00.02 «Конституционное
право; муниципальное право» / Н.Е. Бори-
сова. – М., 2004. – 45 с.
18. Елисеева А.А. Правовое регулирова-
ние личных неимущественных отношений в
семейном праве Российской Федерации : ав-
тореф. дис. ... на соискание науч. степени
канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Граждан-
ское право; предпринимательское право;
семейное право; международное частное
право» / А.А. Елисеева. – М., 2008. – 25 с.
19. Іевіня О. Деякі аспекти правового
регулювання особистих немайнових відно-
син батьків і дітей / О. Іевіня // *Нота-
ріат для Вас*. – 2011. – № 1–2. – С. 40–50.
20. Хомич Л. Теоретичні засади вихован-
ня в сучасній родині / Л. Хомич // *Освіта
дорослих: теорія, досвід, перспективи* : зб.
наук. праць. – Вып. 1. – К., 2009. – 231 с.
21. Мироненко В.П. Відповідальність
батьків за неналежне виховання дітей за
сімейним та цивільним законодавством
України : автореф. дис. ... на здобут-
тя наук. ступ. канд. юрид. наук : спец.
12.00.03 «Цивільне право і цивільний про-
цес; сімейне право; міжнародне приватне
право» / В.П. Мироненко. – К., 2001. – 19 с.
22. Нечаева А.М. Защита интересов
ребенка: семейно-правовые предпосылки /
А.М. Нечаева // *Государство и право*. –
2010. – № 6. – С. 76–83.

